

באבות. והמקדים לישא בן י"ג — מצוה. [ואף על פי כן אין זו דרך ארץ, שהרי ממהר יותר מדאי ואי אפשר לו לעסוק בתורה, אלא יעסוק בתורה שלש שנים ואחר כך ישא אשה. מחזור ויטרי עמ' 551].

שיעור האיחור בשביל לימוד תורה — יש אומרים שאין קצבה בדבר, כל שהוא לומד ואין יצרו מתגבר עליו, ובלבד שלבסוף ישא אשה ולא ייבטל מפריה ורביה. ויש מן הפוסקים שקבעו זמן, בן כ"ד או כ"ה. ויש שכתבו שאין התר להתאחר בגלל הלימוד יותר מעשרים שנה.

דף ל

ס. א. עד היכן חייב האב ללמד את בנו תורה? והאם חייב ללמד גם את הדורות הבאים מצאצאיו?

ב. כיצד יחלק אדם את סדר לימודו?

ג. אלו מאמרים והנהגות הובאו בסוגיא בענין לימוד תורה ובענין היצר הרע?

ד. חיוב האב להשיא את ילדיו וללמדם אומנות — כיצד?

א. לימודו מקרא, כלומר תורה — אין מלמדו משנה.

זהו מצד חיוב ולמדתם אבל מדין חינוך מצווה האב ללמד את בנו אף תורה שבעל פה ומעשה המצוות, אלא שבזה אין גדר קבוע לכל אדם. (עפ"י חזון איש).

לפי ברייתא אחת, חיוב זה מוטל אף על אבי האב (והודעתם לבניך ולבני בניך). וכגון זבולון בן דן שלימדו אביו מקרא ומשנה ותלמוד הלכות ואגדות (אעפ"י שאינו מחויב אלא מקרא, כאמור). וכן אמר רב יהודה אמר שמואל. ולפי ברייתא אחרת אין חיוב אלא לבנים ולא לבני בנים (ולמדתם אתם את בניכם).

ב. לעולם ישלש אדם שנותיו, שליש במקרא שליש במשנה שליש בתלמוד. (ושננתם — ושלשתם. רבי יהושע בן חנניא). ופירשו, שיחלק ימיו לשלש. (רש"י: ימי השבוע יחלק. תוס': בכל ויום ויום ישלש לימודו. וכן תיקן בסדר רב עמרם גאון לומר קודם פסוקי דזמרה מקרא משנה וגמרא).

אמר רבנו תם: אנו סומכים על מה שאמרו שגמרת בכל בלולה במקרא במשנה ובגמרא. וכתבו אחרונים שהכוונה היא לאחר שלמד המקרא כולו והמשנה, די לו בעסקו בתלמוד בבלי הכלול משלשתם.

ג. אמר רבי יהושע בן לוי: המלמד את בן בנו תורה מעלה עליו הכתוב כאילו קבלה מהר סיני... וסיפרו על הנהגת רבי יהושע בן לוי, שמצא אותו מביא תינוק לבית הכנסת לקרות, כשסדין מוטל על ראשו, שמיהר לצאת בלא עטיפה ההוגנת כדי ללמד תורה לתינוק. ומאז שראהו כן רבי חייא בר אבא, לא היה טועם אומצה עד שהיה מקרא לתינוק ומוסיף לו פסוק שלא למד אתמול. וכן נהג רבה בר רב הונא.

ושננתם — שיהיו דברי תורה מחודדים בפיו, שאם ישאל לך אדם דבר אל תגמגם ותאמר לו אלא אמור לו מיד...

ואם שואלים תלמיד חכם אם למד מסכת פלונית — ישנה בדיבורו ואל יתגאה לומר שלמדה. גם לא יאמר יודע אני דבר להתפאר בו בכך, אבל אם שואלים אותו דבר הלכה

או שצריכים ללמוד ממנו מסכת — יהא מוכן ומזומן לענות. (עפ"י תוס').
אפילו האב ובנו הרב ותלמידו שעוסקים בתורה בשער אחד — נעשים אויבים זה את זה, ואינם זוים משם עד שנעשים אוהבים זה את זה...

לפיכך נקראו ראשונים 'סופרים' — שהיו סופרים כל האותיות שבתורה...

ושמתם — נמשלה תורה כסם חיים, משל לאדם שהכה את בנו מכה גדולה והניח לו רטיה על מכתו, ואמר לו: בני כל זמן שהרטיה זו על מכתך, אכול מה שהנאתך ושתה מה שהנאתך ורחוץ בין בחמין בין בצונן ואין אתה מתיירא, ואם אתה מעבירה — הרי היא מעלה גומי (= כיב; בשר מת). כך הקב"ה אמר להם לישראל: בני, בראתי יצר הרע ובראתי לו תורה תבלין ואם אתם עוסקים בתורה אין אתם נמסרים בידו... ואם אין אתם עוסקים בתורה אתם נמסרים בידו... ולא עוד אלא שכל משאו ומתנו כך.

קשה יצר הרע שאפילו יוצרו קראו רע...

אמר רב יצחק: יצרו של אדם מתחדש עליו בכל יום... רבי שמעון ב"ל אמר: יצרו של אדם מתגבר עליו בכל יום ומבקש המיתו...

תנא דבי רבי ישמעאל: אם פגע כך מנוול זה — משכחו לבית המדרש, אם אבן הוא — נימוח, ואם ברזל הוא — מתפוצץ.

אמרו חכמים בענין חינוך הבן, שהגיל הראוי ביותר ללמדו תוכחת ומוסר, הוא מבן שש עשרה ועד עשרים ושנים, ויש אומרים משמונה עשרה עד עשרים וארבע. פחות מכן אין בו דעת לקבל תוכחות כל כך ואין להכביד עליו, ויותר מכן יש לחוש שמא יבעט. (ויש מפרשים לענין גיל הנישואין. ערש"י).

ד. חייב אדם להשיא את בניו נשים (כל עוד ידו תקיפה עליהם), ואת בנותיו ליתן לאנשים. כיצד משיא את בנותיו — נותן להן כסות ונכסים כדי שיקפצו עליהן בני אדם.

חייב אדם ללמד את בנו אומנות כדי לחיות (ראה חיים עם אשה אשר אהבת). רבי יהודה אומר: כל שאינו מלמדו אומנות — כאילו מלמדו ליסטות. ופירשו שלדבריו אין די ללמדו עשיית סחורה אלא אומנות דוקא, כי פעמים שאין לו במה לסחור ועומד ומלסטם.

א. הלכה כחכמים, שיוצא ידי חובתו בלימוד עסק לבנו.

ב. אם מלמדו תורה באופן שהוא ראוי ללמד אחרים או לקבל מישרת רבנות ולהתפרנס מכך

— אין צריך ללמדו אומנות. (עפ"י אגרות משה יו"ד לו).

דפים ל — לא

סא. אלו מאמרים והנהגות לקחי מוסר והלכות בעניני כיבוד אב ואם ומוראם הובאו בסוגיא?

השוה הכתוב כבוד אב ואם לכבוד המקום... מוראת אב ואם למוראת המקום... ברכת (לשון סגינהור) אב ואם לברכת המקום...

שלשה שותפין הן באדם — הקב"ה אביו ואמו, בזמן שאדם מכבד את אביו ואת אמו אמר הקב"ה מעלה אני עליהם כאילו דרתי ביניהם וכבדוני.

בזמן שאדם מצער את אביו ואת אמו אמר הקב"ה יפה עשיתי שלא דרתי ביניהם שאלמלי דרתי ביניהם ציערוני.

בשעה שאמר הקב"ה אנכי ולא יהיה לך אמרו אומות העולם: לכבוד עצמו הוא דורש, כיון שאמר כבוד את אביך ואת אמך חזרו והודו למאמרות הראשונות.

גלוי וידוע לפני מי שאמר והיה העולם שבן מכבד את אמו יותר מאביו מפני שמשדלתו בדברים — לפיכך הקדים הקב"ה כיבוד אב לכיבוד אם. וגלוי וידוע לפניו שהבן מתיירא מאביו יותר מאמו מפני שמלמדו תורה — לפיכך הקדים הקב"ה מורא האם למורא האב.

שאלו מרב עולא עד היכן כיבוד אב ואם — אמר להם: צאו וראו מה עשה עובד כוכבים אחד באשקלון ודמא בן נתנה שמו, פעם אחת ביקשו חכמים פרקטמיא... ומה מי שאינו מצווה כך (שנולדה לו פרה אדומה וקיבל כל הממון שהפסיד), מצווה ועושה על אחת כמה וכמה.

פעם אחת היה לבוש סירקון של זהב והיה יושב בין גדולי רומי ובאתה אמו וקרעתו ממנו וטפחה לו על ראשו וירקה לו בפניו — ולא הכלימה.

רבי טרפון היתה לו אם, שכל אימת שהיתה רוצה לעלות למטתה, היה גוחן ומעלה אותה. וכל אימת שהיתה יורדת — ירדה עליו. אמרו לו: עדיין לא הגעת לחצי כיבוד, כלום זרקה ארנק בפניך לים ולא הכלמתה. [וכן אמר רבי אלעזר לשואליו, עד היכן כיבוד אב ואם — עד שיטול ארנק ויזרקנו לים בפניו ואינו מכלימו. להלן לב. ע"ש].

פעם אחת אבדה אמו של רבי טרפון פוזמקיה, ויצאה ממתנה לבקשו והניח רבי טרפון ידו תחת רגליה על הקרקע שלא תטנף רגליה. (ירושלמי).

יש מאכיל לאביו פסיוני וטורדו מן העולם (שנענש עליו מפני שמראה לו צרות עין על סעודתו), ויש מטחינו בריחיים ומביאיו לחיי העולם הבא (שמכבדו בדברו אליו דברים טובים וניחומים).

מסופר על אבימי בנו של רבי אבהו, שאף על פי שהיו לו חמשה בנים בריאים, כאשר אביו היה קוראו על הפתח, היה הוא בעצמו רץ לפתוח לו ואומר 'כן כן' עד שפתח לו.

רב יוסף, כאשר שמע קול צעדי אמו אמר: אקום מלפני שכינה שבאה.

אמר רבי יוחנן: אשרי מי שלא ראם (את הוריו — שאי אפשר לקיים כבודם כראוי והוא נענש עליהם). רבי יוחנן, כאשר עיברתו אמו — מת אביו, ילדתו — מתה אמו. וכן אביי. וסיפרו על רב אמי שהיתה לו אמה זקינה שהטריחתו בדברים יותר מדאי (שנטרפה דעתה עליה), ועזבה והלך לארץ ישראל.

איזהו מורא — לא עומד במקומו ולא יושב במקומו ולא סותר את דבריו (יש גורסים או מפרשים: לא יעבור על דבריו (מהזור ויטרי עמ' 527), ומשמע הכוונה לחיוב ציות). ולא מכריעו. איזהו כיבוד — מאכיל ומשקה מלביש ומכסה, מכניס ומוציא.

מכבדו בחייו ומכבדו במוותו. בחייו כיצד? הנשמע בדבר אביו למקום, לא יאמר שלחוני בשביל עצמי, מהרוני בשביל עצמי, פטרוני בשביל עצמי, אלא הכל בשביל אבא. במוותו כיצד? היה אומר דבר שמועה מפיו, לא יאמר כך אמר אבא אלא כך אמר אבא מרי הרני כפרת משכבו. ודוקא בתוך י"ב חדש. מכאן ואילך אומר 'זכרונו לברכה לחיי העולם הבא'.

ולא יזכיר שם אביו. החכם משנה שם אביו שם רבו ('אבא מרי'). תורגמן אינו משנה את שם אביו או רבו של החכם.

אבא אומר השקיני מים ואמא אומרת השקיני מים — הנח כבוד אמך ועשה כבוד אביך, שאתה ואמך חייבים בכבוד אביך.

לכאורה נראה שזה דוקא בדברים שהאם חייבת לעשותם לאב, אבל בשאר דברים — האב והאם שוים (עפ"י פתחי תשובה). וכן נראה שאם רצון אחד מההורים שיעשה דבר מה, ורצון השני שיימנע מעשייתו — שב ואל תעשה עדיף (עפ"י חזון איש).
נתגרשה — שניהם שוים.
מי שאביו ואמו משרתים אותו, מכינים מאכלו ומוזגים לו שתייתו — יקבל מהם. ואם היה אביו בן-תורה — אין לו לקבל ממנו, שלא תיחלש דעתו מכך.
מסופר בירושלמי על אמו של רבי ישמעאל שכאשר היה חוזר מבית המדרש היתה רוחצת את רגליו ושותה את המים. משסרב בדבר וקבלה עליו לפני חכמים, צוו לו שיניחנה לעשות רצונה, כי רצונה זה הוא כבודה. (מובא בתוס').

דף לא

- סב. א.** אלו מאמרים בעניני מורא שמים ויראת חטא מובאים בסוגיא?
ב. מי גדול ממי, המצווה ועושה או זה שאינו מצווה ועושה?
א. אמר רבי יצחק: כל העובר עבירה בסתר כאילו דוחק רגלי שכינה...
אמר רבי יהושע בן לוי: אסור לאדם שיהלך ארבע אמות בקומה זקופה. וכל העושה כן כאילו דוחק רגלי השכינה (ברכות מג): שנאמר מלא כל הארץ כבודו.
יכפוף ראשו מעט, ולא ילך בקומה זקופה וגרון נטוי. ושיעור הזקיפה — כל שלא יוכלו עיניו לראות למטה בסמוך לרגליו. אבל לא יכוף קומתו או ראשו יותר מדאי אלא במידה בינונית, בכדי שיראה את הבא כנגדו ללא זקיפת העינים למעלה יותר מדאי. (שו"ע הגר"ז ב,ה עפ"י סוטה כב: רמב"ם דעות ה. וע' בספר 'ועלהו לא יבול' ח"א 7).
רב הונא בריה דרב יהושע לא הלך ארבע אמות בגילוי הראש, אמר: שכינה למעלה מראשי.
א. אפילו בבית מקורה אין לילך בגילוי ראש [והיו קהילות שנהגו הטר בדבר]. ומדת חסידות אף בפחות מד' אמות, ואפילו כשישן בלילה. וכתב הט"ז שבזמנינו אסור להיות בגילוי הראש מן הדין אפילו כשיושב בביתו.
כשמנקה ראשו וכד' אין צריך לכסות.
נכון להרגיל את הקטנים בכיסוי הראש. (עפ"י: משנה ברורה ב,ו מאחרונים, ובאה"ל שם; אגרות משה א, ועוד. נראה שבשינה על מטתו מן הדין מותר אף להט"ז, שאין בזה משום 'בחקותיהם'. ע"ש ובמשנ"ב סקי"ב).
ב. במה מכסים — הפרי-מגדים כתב שאין מועילה הנחת יד האדם על ראשו כשהולך ד' אמות תחת אויר השמים, אבל במקום מקורה מועילה הנחת יד. [אך לא בעת אמירת ברכות או לימוד תורה].
פאה נכרית, אפלו נמצא בד תחתיה יש לאסור מפני מראית העין. ויש מקילין. (עפ"י משנ"ב שם ס"ק יא יב. וכתב שיש מקילים בכיסוי היד בשעת הדחק. ונראה שהוא הדין לדעה זו בזמן הלימוד).
ג. גודל הכיסוי — לדינא די בכיסוי מיעוט הראש, כל שנחשב לבני אדם שראשו מכוסה. וכן לענין אמירת ברכה. והרוצה לחשוש לדעת יחיד, יחמיר בכיסוי רוב הראש. (אג"מ א,א)
ד. אין נראה כלל ללמד תורה לאנשים גלויי ראש. (יגדיל תורה קסה. וראה בספר 'ועלהו לא יבול' ח"א סעיף 5 שיש מקום להקל בנסיבות מיוחדות).